

Ewa Gorlewska
Uniwersytet w Białymstoku

DZIECKO W SYSTEMIE AKSJOLOGICZNYM KONSTYTUCJI RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z 1997 ROKU – PERSPEKTYWA LINGWISTYCZNA

Wprowadzenie

Zasadniczym celem analizy zaprezentowanej w tym artykule jest lingwistyczno-aksjologiczna rekonstrukcja kategorii 'dziecko' należącej do systemu wartości polskiej Konstytucji. Dokonam charakterystyki semantycznej pojęcia 'dziecko', postępując zgodnie z założeniami semantyki kognitywnej. Efektem przeprowadzonego badania będzie ujawnienie językowego obrazu kategorii w tekście Konstytucji. Rzetelne odtworzenie sposobu rozumienia omawianego pojęcia wymaga uruchomienia kilku kontekstów interpretacyjnych. Sam opis lingwistyczny wydaje się niewystarczający, zatem w celu uzupełnienia portretu kategorii wykorzystam także wiedzę z innych dziedzin: prawa, historii i aksjologii. Kontekst prawny pozwoli scharakteryzować kategorię 'dziecko' z punktu widzenia autorów ustawy będącej źródłem prezentowanego materiału badawczego (Konstytucji). Z aspektem prawnym skorelowany jest horyzont historyczny. Dziejowe uwikłanie polskiej ustawy zasadniczej (wraz z przyjętym w niej systemem wartości) wpływa na sposób rozumienia pewnych wpisanych w nią kategorii. Refleksja aksjologiczna będzie pomocna przy rekonstruowaniu miejsca pojęcia 'dziecko' w strukturze typologicznej nazw wartości, czyli usytuowania względem innych nacechowanych aksjologicznie kategorii. Podkreślam jednak, iż mimo wykorzystania dorobku kilku dyscyplin naukowych, perspektywę lingwistyczną traktuję jako nadrzędną wobec pozostałych ujęć. Wskazana hierarchia płaszczyzn naukowych znajduje odzwierciedlenie w strukturze tego artykułu: najpierw zaprezentuję charakterystykę językową kategorii 'dziecko', zaś pozostałe konteksty, poszerzające horyzont interpretacyjny, zostaną wykorzystane w dalszej kolejności.

Podjęty w artykule temat jest częścią prowadzonej przeze mnie lingwistycznej pracy badawczej¹ związanej z konstytucyjnym słownictwem aksjologicznym. W toku prowadzonych badań nad nazwami wartości w tekście ustawy zasadniczej sformułowałam typologię wyodrębnionych haseł uwzględniającą denotację (zakres znaczeniowy) tych nazw. W dalszej części artykułu będę odwoływała się do tej typologii². Refleksja filologiczna jest w moim przekonaniu ważnym elementem interdyscyplinarnych badań poświęconych dziecku, ponieważ pozwala dotrzeć do sposobu rozumienia tej kategorii przez użytkowników danego języka.

¹ Badanie słownictwa aksjologicznego ujętego w Konstytucji jest podstawą rozprawy doktorskiej, którą przygotowuję obecnie w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu w Białymstoku pod kierunkiem prof. Ireny Szczepankowskiej.

² Klasyfikację nazw wartości konstytucyjnych ujęłam w swoim artykule: E. Gorlewska, *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – wybór i klasyfikacja* zgłoszonym do druku w „Białostockim Archiwum Językowym” 2015.

Ostatnią kwestią, na którą chcę tu zwrócić uwagę, jest konieczność przeprowadzenia dwupłaszczyznowej analizy związanej z miejscem dziecka w polskim systemie aksjologicznym. Jedną perspektywą interpretacyjną dotyczyć będzie dziecka jako wartości – wskazane zostaną tu językowe wykładniki wartościowania osoby. Drugą płaszczyzną interpretacyjną będzie korelacja semantyczna nazwy ‘dziecko’ z nazwami innych elementów rzeczywistości pojawiającymi się w Konstytucji jako określenia aksjologicznie nacechowane. Taka podwójna perspektywa pozwoli na zrekonstruowanie pełnego obrazu prezentowanego pojęcia jako ważnego elementu społecznego i państwowego systemu wartości.

Dziecko jako wartość konstytucyjna – ujęcie lingwistyczne

Język jest kluczem do zrozumienia świata – ludzkich postaw, ocen i zachowań. To, w jaki sposób traktujemy nasze otoczenie, znajduje odzwierciedlenie w języku, którym się posługujemy. Moim celem jest dotarcie poprzez analizę lingwistyczną tekstu do postawy polskiej społeczności wobec dzieci i stanowiska prawnego prezentowanego w Konstytucji. Najważniejszym elementem tej rekonstrukcji jest odkrycie wartości, które kryją się za pojęciem ‘dziecko’. Zanim jednak określam miejsce tej kategorii w systemie aksjologicznym Konstytucji III Rzeczypospolitej, wskażę sposoby pojmowania słowa ‘wartość’. *Słownik języka polskiego PWN* podaje, że ‘wartość’, to „cecha tego, co jest dobre pod jakimś względem”³. To wyjaśnienie wydaje się bliskie potocznemu pojmowaniu definiowanej kategorii jako czegoś, co ze względu na pewne cechy ma dodatnie znaczenie, jest udane, potrzebne. Podobnie pojęcie to eksplikuje Jadwiga Puzynina, według której: „X jest wartością: X jest tym, co (ludzie w ogóle, grupa ludzi) nadawca (odczuwa (ją) jako dobre i) uznaje (ją) za dobre”⁴. Zgodnie z tym rozumieniem w ocenie wartości obiektu decydujący udział ma podmiot, który tej oceny dokonuje („uznaje coś za dobre”). W podobnym duchu „wartość” definiuje Jerzy Bartmiński, który podaje, że jest nią „to, co w świetle języka i kultury ludzie przyjmują za cenne”⁵. Jego zdaniem, orzekanie o czymś, że jest wartością, ma charakter nie tylko jednostkowy, lecz także kolektywny. Ta wspólnotowa wizja wartości ma odzwierciedlenie w Konstytucji. Dziecko jako ważny element konstytucyjnej aksjologii jest postrzegane przez społeczność obywatelską jako pewne dobro, ktoś cenny, osoba, którą należy chronić – między innymi dlatego, że jest ono częścią tej wspólnoty. W ustawie zasadniczej na poziomie struktury językowej ‘dziecko’ funkcjonuje jako pewne pojęcie skupiające szereg denotowanych i konotowanych znaczeń. Nazwa ta denotuje takie treści, jak: ‘człowiek’, ‘osoba niedorosła’, ‘osoba niepełnoletnia’, ‘istota ludzka w wieku poniżej 18 lat’⁶. W warstwie konotowanej można znaleźć sensy odwołujące się między innymi do: etapu rozwoju (niedojrzałość), potrzeb emocjonalnych i psychicznych (bezpieczeństwo, szacunek), potrzeb społecznych (opieka, obecność rodziców, pomoc)⁷. W Konstytucji podkreślone są zwłaszcza: potrzeba bezpieczeństwa i opieki, niedojrzałość, pragnienie szacunku.

³ *Słownik języka polskiego PWN*, oprac. L. Drabik i in., Warszawa 1996, s. 1121.

⁴ J. Puzynina, *Słowo Norwida*, Wrocław 1990, s. 81.

⁵ J. Bartmiński, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] *Język w kręgu wartości*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2003, s. 62.

⁶ Por. *Słownik języka polskiego...*, dz. cyt., s. 176 oraz *Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.*, Rzecznik Praw Dziecka, <http://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka>, [dostęp: 05.06.2015].

⁷ Przykłady znaczeń konotowanych podaję za wynikami badań przeprowadzonych przez zespół językoznawców z Lublina, którzy pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego opracowali ankietę dotyczącą sposobów rozumienia nazw wartości w czasie transformacji ustrojowej w Polsce i po niej (badanie zostało przeprowadzone w roku 1990 i 2000). Wypowiedzi respondentów będące odpowiedzią na pytanie: „co stanowi istotę prawdziwego dziecka?” opracowała Iwona Bielińska-Gardziel (I. Bielińska-Gardziel, *Dziecko*, [w:] *Język – wartości – polityka*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2006, s. 187–194).

Zasadne wydaje się przywołanie w tym miejscu typologii nazw wartości konstytucyjnych, o której wspomniałam we wprowadzeniu. Klasyfikacja pozwoli na usytuowanie nazwy 'dziecko' wśród innych określeń wartości ujętych w ustawie zasadniczej, ukierunkuje także dalszą interpretację analizowanego słowa. Nazwy wartości konstytucyjnych zostały przeze mnie podzielone na podstawie kryterium denotacji. W tej klasyfikacji znalazło się pięć nadrzędnych kategorii: źródła wartości, wartości podstawowe (wartości same w sobie, absolutne), wartości instrumentalne (środki do osiągania innych dóbr aksjologicznych), nośniki wartości oraz symbole wartości⁸. Z punktu widzenia typologii uwzględniającej denotację nazw, 'dziecko' mieści się w dwu grupach: źródeł oraz nośników wartości. Osoba dziecka jako źródło wartości nie jest wskazana wprost. Na korzyść takiej interpretacji świadczy jednak kilka zapisów ustawy zasadniczej. Pierwszym z nich jest fragment *Preambuły*, w którym czytamy: „(...) wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł(...)”⁹. Wspomniane „inne źródła” nie zostały dookreślone, ale można domyślać się, że prawodawca miał na myśli człowieka (jego sumienie), na co wskazuje kolejny fragment *Preambuły*: „(...) w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej (...)”¹⁰. Należy połączyć ten zapis z fragmentem artykułu 48. wskazującym na posiadanie przez najmłodszych sumienia, swoistej cechy czyniącej ich osobami: „(...) Wychowanie [to] winno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”¹¹. Przywołane zapisy pozwalają uznać dziecko – jako osobę obdarzoną wolnością sumienia i przekonania – za źródło wartości. Inną wspomnianą wcześniej grupą nazw wartości, do której można zaliczyć 'dziecko', są nośniki wartości – kategoria mieszcząca obiekty, zjawiska, stany, które ludzie uznają za cenne. W pojęciu 'dziecko' zawarta jest ocena osoby małoletniej dokonywana przez użytkowników języka. Dodatnia ewaluacja nazwy 'dziecko' związana jest z wartościami cenionymi we wspólnocie, których nazwa ta jest nośnikiem¹². Chodzi przede wszystkim o dobra osobowe: godność i człowieczeństwo. Polska Konstytucja aktualizuje europejskie i ogólnoswiatowe dążenia do szczególnej ochrony człowieka i jego praw, w tym także praw dzieci. Najważniejszym jej postanowieniem wydaje się to, że każdemu człowiekowi przysługuje przywilej jakim jest godność¹³. Artykuł 30. ustawy zasadniczej głosi, że: „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”¹⁴.

Nadanie najmłodszym pewnych uprawnień i ochrona ich wolności dowodzi tego, że inna cecha (wartość) – ich człowieczeństwo – nie jest traktowana jako potencjalna, lecz staje się aktualna. Dawne przeswiadczenie, które można wyrazić słowami Janusza Korczaka: „słabe, małe, biedne, zależne – dopiero będzie obywatelem (...). Smarkacz, dziecko tylko, przyszły człowiek, nie terażniejszy”¹⁵, jest anachronizmem.

⁸ Podział nazw wartości oraz omówienie wymienionych kategorii znajdują się w artykule: E. Gorlewska, *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej...*, dz. cyt.

⁹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd. 3, Warszawa 2012, s. 3.

¹⁰ Tamże, s. 4.

¹¹ Tamże, s. 42.

¹² Nazwa 'dziecko' należy także do grupy wyrazów wtórnie wartościujących. Wyodrębniła je Jadwiga Puzynina (obok wyrazów pierwotnie wartościujących – mających definiacyjny składnik wartościujący) i określiła jako wyrazy mające w swoim znaczeniu konotacyjny składnik wartościujący. Wyrazy wtórnie wartościujące odsyłają do pewnych wartości. J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 120.

¹³ Z. Stawrowski, *Aksjologiczne podstawy konstytucji*, Rzecznik Praw Obywatelskich, www.rpo.gov.pl/pliki/12180269390.pdf, [dostęp: (01.06.2015)].

¹⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, dz. cyt., s. 38.

¹⁵ J. Korczak, *Prawo dziecka do szacunku*, Warszawa 2012, s. 14.

Ochrona wartości, jaką jest dziecko, ma swoje reprezentacje językowe w postaci predykatów konotujących uprawnienia obywatela: „mieć prawo (do)” lub powinności władz państwa i opiekunów: „powinno się”, „zapewnia się”, (organy władzy oraz osoby odpowiedzialne) „są zobowiązane do”. Autorzy ustawy zasadniczej podkreślają zatem wartość dziecka przede wszystkim poprzez nadanie mu pewnych słusznych uprawnień, czyli prawa podmiotowego¹⁶. Takie uprawnienie oznacza „możność czynienia lub posiadania czegoś zagwarantowaną komuś przez podmiot władczy”¹⁷. Władze państwowe natomiast mają sprawić („zapewnić”), że prawa dziecka będą zabezpieczone, a także nakładają na siebie obowiązek („zobowiązują się do”) troski o zdrowie, życie i bezpieczeństwo małoletnich.

Dziecko wśród innych wartości ujętych w ustawie zasadniczej – analiza kontekstów semantycznych

Wartości polskiej Konstytucji stanowią spójny (choć niejednolity¹⁸) system, co oznacza, że ujęte w niej określenia wchodzą ze sobą w pewne relacje znaczeniowe. Nacechowana aksjologicznie nazwa ‘dziecko’ jest powiązana różnymi relacjami z innymi nośnikami wartości, które również zostały ujęte w tekście Konstytucji. Jedno z takich powiązań zachodzi między nazwą ‘dziecko’ (hiponim) a nazwą ‘człowiek’ (hiperonim). Zaakceptowanie takiej podrzędności przynosi interesującą konsekwencję. Jest nią uznanie praw, wolności i wartości przysługujących osobom denotowanym przez nazwę o węższym zakresie znaczeniowym (‘dziecko’) na równi z prawami, wolnościami i wartością osób oznaczonych nazwą o szerszej denotacji (‘człowiek’). W dalszej kolejności ‘dziecko’ wchodzi w relacje semantyczne z określeniami: ‘matka’ i ‘rodzice’ Biorąc pod uwagę szerszą perspektywę znaczeniową, można dostrzec także powiązania między nazwami: ‘dziecko’, ‘rodzina’ i ‘społeczeństwo’. Składnik semantyczny ‘dziecko’ jest również częścią relacji ukrytych w pojęciach ‘macierzyństwo’ i ‘rodzicielstwo’.

W ustawie zasadniczej podstawowymi nośnikami wartości, z którymi wiąże się nazwa ‘dziecko’, są określenia konotujące wartości rodzinne. W najważniejszym z punktu widzenia praw dzieci fragmencie Konstytucji, w artykule 72., w ustępie 2. czytamy: „Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych”¹⁹. Prawo to można rozumieć następująco: ze względu na dobro dziecka ceni się opiekę rodzicielską, a w razie jej braku dokłada się wszelkich starań, by tego rodzaju opiekę zapewnić. Potwierdzeniem pozytywnego wartościowania relacji rodzinnych jest art. 18., w którym pewne pojęcia, odsyłające do tych relacji, zyskały równorzędny status: „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”²⁰. Co łączy wskazane kategorie? Po pierwsze, to, że wszystkie można przyporządkować temu polu semantycznemu²¹ (‘rodzina’). Po drugie,

¹⁶ Na temat rozróżnienia pojęć ‘prawo podmiotowe’ i ‘prawo przedmiotowe’ zob. I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 1, Białystok 2004, s. 69.

¹⁷ Tamże, s. 72.

¹⁸ Na temat niejednolitości aksjologicznej Konstytucji wypowiedało się wielu ekspertów zajmujących się problematyką wartości w Konstytucji. Głos w tej sprawie zabrał między innymi Piotr Winczorek, który stwierdził, że „Konstytucja RP z 1997 roku nie jest (...) aksjologicznie neutralna. Co więcej, jest pod tym względem wielobarwna, wielowątkowa, a można nawet powiedzieć, że aksjologicznie niespójna”. (P. Winczorek, *Pięć lat konstytucji*, „Res Publica Nowa” 2002, nr 3, s. 82). Por. Z. Ziemiński, *Wartości konstytucyjne*, Warszawa 1993, s. 9–10; R. Piotrowski, *Powiązanie wartości społecznych i obywatelskich w Konstytucji RP*, Przegląd Socjalistyczny, www.przegląd-socjalistyczny.pl/debaty-redakcyjne/32-debata/414-powiazanie-wartosci-spoecznych-i-obywatelskich-w-konstytucji-rp, [dostęp: (05.06.2015)]; Z. Stawrowski, *Aksjologia i duch konstytucji III RP*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 4, s. 49–64.

¹⁹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, dz. cyt., s. 50.

²⁰ Tamże, s. 36.

²¹ Pole pojęciowe (semantyczne) jest przeze mnie rozumiane jako układ nazw związanych ze sobą pewnymi relacjami znaczeniowymi oraz posiadających nadrzędny sem, który łączy znaczenia wszystkich wyrazów

każda z tych kategorii implikuje obecność składnika znaczeniowego 'dziecko'. Na płaszczyźnie przedmiotowej stan rodzicielstwa, czyli bycia rodzicami, presuponuje istnienie potomka. Do podobnego wniosku prowadzi analiza znaczenia leksemu 'macierzyństwo', oznaczającego 'bycie matką'²². Równie oczywisty wydaje się semantyczny związek kolejnej pary wyrazów: „dziecko” i „rodzina”. W tradycyjnym rozumieniu 'rodziny', wynikającym z definicji tej nazwy w słownikach języka polskiego, na rodzinę składają się małżonkowie i ich dzieci²³. Z takiego konceptualizowania rodziny bierze się uznanie związku małżeńskiego za relację realnie lub potencjalnie skojarzoną z posiadaniem potomstwa. Zatem dodatnie wartościowanie małżeństwa, rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa, ujawniające się w konstytucyjnych deklaracjach ochrony i opieki, zakłada podobnie pozytywną ocenę dziecka jako osoby będącej częścią wymienionych relacji rodzinnych oraz jako wartości chronionej przez państwo.

Równie ważną relacją, odtworzoną w układzie pojęciowym Konstytucji, jest związek dziecka i matki. Artykuł 71. ustęp 2. głosi, że „Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych (...)”²⁴. Chodzi tu nie tylko o dobro samej kobiety, lecz także o ochronę dziecka, dla którego matka jest pierwszą osobą dbającą o jego bezpieczeństwo. Państwo zapewnia więc ochronę nieletnich zarówno poprzez nadanie im praw (słusznych uprawnień) oraz zabezpieczenie ich wolności, jak i zadbanie o osoby sprzyjające dobru dzieci.

Analizowane w artykule nośniki towarzyszące wartości, jaką jest dziecko, składają się na pewne pola semantyczne. Nadrzędnym składnikiem znaczeniowym (archisemem) jednego z tych pól jest 'człowiek'. Kolejne leksemy (o węższym zakresie odniesienia) wyznaczają granice bardziej skonkretyzowanego pola, do którego należą nazwy związane archisemem 'rodzina'. Elementami tej struktury wyrazowej są nazwy osób: 'matka', 'dziecko', nazwy relacji międzyludzkich: 'rodzicielstwo', 'macierzyństwo' oraz określenia pewnych grup: 'rodzina', 'małżeństwo'. Bliska polu semantycznemu 'rodzina' jest grupa leksemów skupionych wokół archisemu 'społeczeństwo', wiążącego hasła: 'społeczeństwo', 'ludzie', 'wspólnota', 'obywatele'.

Ochrona dziecka jako osoby ludzkiej i dobra przejawia się w zapewnieniu mu podstawowych warunków godnego i bezpiecznego życia oraz w troszczeniu się o środowisko społeczne, w którym ono przebywa. Dowartościowanie dziecka poprzez uprawomocnienie jego wolności i praw świadczy o dokonującej się modyfikacji sposobu myślenia o najmłodszych. Ustawa zasadnicza Rzeczypospolitej Polskiej ujawnia dążenie polskiego społeczeństwa do zwrócenia większej uwagi na potrzeby dzieci. W związku z tym zawiera prawo zobowiązujące władze państwowe do ochrony praw i wolności osób nieletnich.

Wartość dziecka w świetle ustaleń prawnych, uwarunkowań historycznych oraz refleksji aksjologicznej

Językowe (semantyczne) uwarunkowania kategorii 'dziecko' ujawniające się w treści Konstytucji otwierają pole do analizy tego pojęcia w szerszym, nie tylko lingwistycznym, kontekście. Niniejszą część szkicu poświęcam aspektom prawnym, historycznym i aksjologicznym, traktując je jako dopełnienie zaprezentowanych wcześniej rozważań filologicznych.

(archisem) – E. Gorlewska, *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej...*, dz. cyt. W takim układzie nazw uwzględnia się „naturalne grupowanie się wyrazów w zespoły na podstawie ogólnego, nadrzędnego znaczenia” (D. Buttler, *Koncepcje pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny” 1967, s. 42.).

²² *Słownik języka polskiego...*, dz. cyt., s. 419.

²³ Tamże, s. 839.

²⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, dz. cyt. s. 49.

Prawa dziecka stanowią naturalną kontynuację praw człowieka. Osoba małoletnia ze względu na ograniczenia wynikające z niedojrzałości fizycznej i emocjonalnej potrzebuje szczególnej ochrony ze strony władz. Autorzy Konstytucji zwrócili uwagę na kilka ważnych ich zdaniem aspektów wymagających uregulowania prawnego – podjęli kwestię zabezpieczenia podstawowych praw i wolności²⁵ osób nieletnich, równego traktowania ich w środowisku rodzinnym i społecznym, poszanowania prywatności, ochrony zdrowia i prawa do edukacji. Ze względu na to, że nieletni mają ograniczone prawa sądowe, państwo przydziela im reprezentanta w postaci Rzecznika Praw Dziecka²⁶. To kolejne świadectwo dowartościowania dzieci – próba zrównania ich praw z prawami dorosłych obywateli zgodnie z założeniami ustroju demokratycznego, którego podstawową wartością jest równość. Państwo nakłada na siebie obowiązek nie tylko zapewnienia dzieciom praw, lecz także ochrony małoletnich przed zagrożeniami w postaci okrutnego traktowania, przemocy fizycznej i emocjonalnej, wykorzystywania, przymusowego zatrudnienia i negatywnego wpływu na ich postawę moralną. Katalog powinności i zakazów odnoszących się do zachowania osób dorosłych wobec dziecka zawiera artykuł 72., który warto przytoczyć w całości:

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.
2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.
3. W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględniania zdania dziecka.
4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka²⁷.

Ochrona dziecka jako wartości wpisuje się w zasadę dwustronności normy prawnej: mocą Konstytucji przyznaje się dziecku określone prawa, a z drugiej strony – zobowiązuje się władze do ich respektowania²⁸.

Traktowanie dzieci jak dobra, które trzeba szanować, od niedawna jest społeczną i prawną normą. Dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku dzieci stały się przedmiotem zainteresowania i tematem poważnych refleksji. Wcześniej uznawano dziecko za niedojrzałą postać człowieka, kogoś, kto ma dopiero przeobrazić się w pełnowartościową jednostkę ludzką²⁹. Jednym z pierwszych europejskich myślicieli, którzy stanęli po stronie godności i praw dziecka, był Jan Jakub Rousseau – autor traktatu pedagogicznego *Emil, czyli o wychowaniu* napisanego w drugiej połowie XVIII wieku³⁰. Nie ma tu miejsca na omówienie tego swoistego poradnika. Trzeba podkreślić, że traktat ten legł u podstaw nowoczesnego, humanistycznego sposobu myślenia o dzieciach jako osobach, którym należy się opieka, troska, ochrona, akceptacja i uznanie.

²⁵ Chodzi głównie o wolności ograniczone do swobód osobistych. Wolności polityczne i gospodarcze nie wchodziły w zakres tych uprawnień.

²⁶ Zgodnie z treścią artykułu 1. ust. 2 i 3 *Ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka*, jego obowiązkiem jest stanie „na straży praw dziecka określonych w Konstytucji, Konwencji o Prawach Dziecka i innych dokumentach”. Ponadto Rzecznik „przy wykonywaniu swoich uprawnień kieruje się dobrem dziecka oraz bierze pod uwagę, że naturalnym środowiskiem jego rozwoju jest rodzina”. Zob. *Ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka z dnia 6 stycznia 2000 r.*, Internetowy System Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU2000060069>, [dostęp: 05.06.2015].

²⁷ Tamże, s. 49-50.

²⁸ Na temat dwustronności normy prawnej zob. I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej...*, dz. cyt., s. 103.

²⁹ Geneza praw dziecka, UNICEF, <http://www.unicef.pl/Co-robimy/Prawa-dziecka/Geneza-praw-dziecka> [dostęp: 01.06.2015].

³⁰ J. J. Rousseau, *Emil, czyli o wychowaniu*, przeł. E. Zieliński, Wrocław 1955.

Przekonanie o bezwzględnej wartości dziecka jako istoty ludzkiej pojawiło się w drugiej połowie XIX wieku, a rozwinęło w stuleciu kolejnym. Wówczas podjęto pierwsze znaczące decyzje dotyczące statusu społecznego i prawnego osób nieletnich³¹. W początkowej fazie rozwoju nowego stanowiska wobec dzieci działania na rzecz dowartościowania najmłodszych nie miały charakteru politycznego i prawnego, lecz wynikały z aktywności społecznej pojedynczych osób i grup. Ochrona dzieci, zapewniana przez organizacje działające *pro publico bono* i niemające istotnego wpływu na status prawny nieletnich, okazała się niewystarczająca do pełnego zabezpieczenia praw osób niedorosłych oraz uznania ich osobowej i społecznej wartości. Kolejnym etapem w drodze do przyznania dzieciom należnych im uprawnień było więc sformułowanie aktów prawnych regulujących relację dzieci-państwo, podwyższających jednocześnie rangę polityczną i społeczną najmłodszych. Pierwszym najbardziej znaczącym międzynarodowym dokumentem prawnym z tego zakresu była *Deklaracja Praw Dziecka* przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów w 1924 roku. Sygnatariusze Deklaracji wyrazili następujący stosunek do praw dzieci:

1. Dziecku powinno się dać możliwość normalnego rozwoju fizycznego i duchowego.
2. Dziecko głodne powinno być nakarmione, dziecko chore powinno być pielęgnowane, dziecko wykolejone wrócone na właściwą drogę, sierota i dziecko opuszczone – wzięte w opiekę i wspomagane.
3. Dziecko powinno przed innymi otrzymać pomoc w czasie klęski.
4. Dziecko powinno być przygotowane do zarobkowania na życie i zabezpieczone przed wszelkim wyzyskiem.
5. Dziecko winno być wychowane w wierze, że jego najlepsze cechy powinny być oddane na usługi współbraci³².

Ten zaledwie pięciopunktowy zbiór postulatów dał asumpt do pogłębienia refleksji na temat społecznej roli dziecka, jego osobistych potrzeb, konieczności ochrony jego dóbr: wolności osobistej, godności, czci i honoru. Warto zauważyć, że polska Konstytucja w wymiarze ochrony praw dzieci silnie nawiązuje do treści *Deklaracji*. Pojawiające się kolejno akty prawne odnosiły się do zacytowanej *Deklaracji*, która sama doczekała się rozszerzenia w 1959 roku. Pod koniec lat 80. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych uchwaliło *Konwencję o Prawach Dziecka*. W drugiej połowie lat 90. uchwalono zaś *Europejską Konwencję o Wykonywaniu Praw Dzieci*. Wszystkie wymienione akty normatywne zostały zaadaptowane przez polskie prawo³³.

Zaprezentowany zarys historii praw dziecka służy ujawnieniu dziejowego i prawnego kontekstu, w jaki wpisuje się polska Konstytucja, odzwierciedlająca ogólnościową tendencję do traktowania dzieci jak wartości. Upodmiotowienie i ochrona dzieci wpisuje się w kanon aksjologiczny polskiej wspólnoty obywatelskiej. Dowartościowanie małoletnich stanowi ważny element budujący tożsamość narodu tkwiącą – jak twierdzi Jerzy Bartmiński – w wyznawanych przez nią wartościach³⁴. Uznanie wartości dziecka jest istotną deklaracją określonej postawy społeczeństwa wobec niedorosłych. To, że dzieci znalazły swoje miejsce w najważniejszym akcie prawnym państwa, świadczy o tym, że są szczególnie cenione³⁵. Jak zauważa Zygmunt Ziemiński, postanowienia o przyjęciu określonej aksjologii zależą od

³¹ A. Biała-Wałęciuk, *Dziecko i jego prawa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999, vol. 24, s. 221.

³² *Deklaracja Praw Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów w 1924 roku (zwana Deklaracją Geneeską)*, UNICEF, <https://www.unicef.pl/Co-robimy/Prawa-dziecka/Akty-prawne>, [dostęp: (01.06.2015)].

³³ Geneza praw dziecka..., dz. cyt. Wymienione akty prawne są dostępne na stronie internetowej UNICEF w zakładce: Akty prawne: <https://www.unicef.pl/Co-robimy/Prawa-dziecka/Akty-prawne>, [dostęp: (01.06.2015)].

³⁴ J. Bartmiński, *Kanon aksjologiczny jako narzędzie tożsamości grupowej*, [w:] *Polskie wartości w europejskiej aksjoserferze*, S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta (red.), Lublin 2014, s. 10.

³⁵ Prawo24, www.prawo24.pl/a/prawa-dziecka-w-konstytucji-rp, [dostęp: (01.06.2015)].

dominującego poglądu społecznego i panującego w związku z tym obyczaju³⁶. Można zatem mieć nadzieję, że szacunek do dzieci, a także ochrona należnych im praw i wolności, zaistniały jako stały element polskiej kultury i świadomości społecznej.

Analiza tekstu Konstytucji z perspektywy aksjologicznej pokazuje, że dziecko jest w niej prezentowane jako nośnik wartości. Najważniejszą wartością, którą konotuje, jest człowieczeństwo. Z uznaniem człowieczeństwa dziecka wiąże się z kolei przypisanie mu godności osobowej; ona zaś „stanowi źródło praw i wolności człowieka” (art. 30). Przyznanie dziecku niezbywalnej godności zrównuje jego prawa i wolności, rzecz jasna w ich ograniczonym zakresie, z uprawnieniami i swobodami osób dorosłych. Takie ujęcie wartości skupionych w osobie dziecka koresponduje z treścią *Konwencji o Prawach Dziecka* ustanowionej w roku 1989 przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, w której czytamy, że „uznanie wrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków rodziny ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości oraz pokoju na świecie (...)”³⁷. Uznanie cenionych dóbr aksjologicznych kojarzonych z dzieckiem (przede wszystkim człowieczeństwa i godności) powoduje, że ono samo, w rozumieniu metonimicznym, staje się wartością. Jak wykazałam wcześniej, małe dzieci nie tworzą osobnej kategorii aksjologicznej, lecz wpisują się w cały system wartości prezentowany w ustawie zasadniczej. Dziecko sytuuje się wśród innych wysoko cenionych dóbr (jest ich elementem), co umacnia jego pozycję jako wartości chronionej.

Analizy lingwistyczne zaprezentowane w części 2. i 3. niniejszego artykułu potwierdzają wysoki status aksjologiczny dziecka, jaki ma ono w polskiej Konstytucji. Wielość określeń wskazujących na troskę o najmłodszych, ich ochronę, nadanie im uprawnień i szanowanie ich wolności tworzy obraz dzieci będących elementem państwowego i ogólnoludzkiego systemu wartości.

Podsumowanie

Ludzkość przeszła długotrwały proces zmierzający ku dowartościowaniu dzieci: od ignorancji przez tolerancję po uznanie godności, wolności i praw najmłodszych. Mnogość aktów prawnych wydanych w Europie i na świecie, zapewniających dzieciom niezbędne uprawnienia i podstawowe wolności, wskazuje na dostrzeżenie i docenienie moralnej wartości najmłodszych. Polska wyróżniła dzieci jako obywateli w sposób szczególny – zapewniła im stałe miejsce w tekście Konstytucji. Ustawa zasadnicza jest nie tylko dokumentem legislacyjnym, lecz także rezerwuarem narodowych wartości, które mają dzięki niej ochronę prawną. Konstytucja, będąca najwyższym prawem w Polsce, wyraźnie zabezpiecza prawa dziecka³⁸, czyniąc podmiot tych praw istotą wartościową, godną największej troski.

Dodatnie dowartościowanie dzieci w polskiej Konstytucji uwidocznia się na płaszczyźnie językowej. Nazwa ‘dziecko’ jest nośnikiem pewnych wartości absolutnych, ważnych z perspektywy wspólnoty. W tekście ustawy zasadniczej kojarzona jest zwłaszcza z ‘człowieczeństwem’ (w rozumieniu etycznym, a nie biologicznym) i ‘godnością’ definiowaną w Konstytucji jako ‘źródło praw i wolności człowieka’³⁹. Dziecko jako osoba posiadająca cechy denotowane przez te nazwy (‘człowieczeństwo’, ‘godność’), samo uznawane jest za wartość,

³⁶ Z. Ziemiński, *Wartości konstytucyjne*, Warszawa 1993, s. 8.

³⁷ *Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku*, Rzecznik Praw Dziecka, <http://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka>, [dostęp: 05.06.2015].

³⁸ J. J. Bleszyński, A. Rodkiewicz-Ryżek, *Ochrona praw dziecka w świetle standardów polskich i międzynarodowych*, „Pedagogia Christiana” 2012, nr 2, s. 105.

³⁹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, dz. cyt., s. 38.

a dzięki temu staje się przedmiotem szczególnej uwagi władz państwa i społeczeństwa. Pozytywna ocena przejawia się ponadto w semantyczno-składniowej łączliwości nazwy 'dziecko' z predykatami wskazującymi na szczególną dbałość o ludzi będących desygnatami tej nazwy: (jest) „pod ochroną”, „pod opieką” państwa. Określenia te akcentują obowiązek dbania o dzieci, jaki prawodawca nakłada na przedstawicieli władzy. Konstytucyjna legislacja określa powinności państwa wobec najmłodszych, dzieciom zaś daje instrumenty do egzekwowania należnych im uprawnień. Ta dwustronna relacja prawna wyraża się w predykcjach o charakterze dyrektywnym odnoszących się do relacji władza – dziecko („zobowiązanie do”, „zapewnienie czegoś”) i do relacji dziecko – państwo („prawo do”). Werbalne uregulowanie stosunków między państwem a jego najmłodszymi obywatelami jest świadectwem ich dowartościowania i uznania za dobro. Prawodawcy przypisują dziecku także pewne wartości obywatelskie: wolność do, wolność od (np. przemocy, dyskryminacji), równość, uprawnienie („prawo do”) i jednostkowe: godność, szacunek, dobre imię, wolność sumienia i przekonań. Wielość kategorii, z jakimi dziecko powiązane jest w tekście ustawy zasadniczej, świadczy o tym, że małe dzieci zajmują widoczne i trwałe miejsce w polskim systemie aksjologicznym.

Dodatkowym argumentem na rzecz uznania dziecka za wartość konstytucyjną jest wysoka kwalifikacja osób i relacji sprzyjających dobru małego człowieka. Odnoszące się do nich nazwy ('matka', 'rodzice', 'małżeństwo', 'rodzina', 'macierzyństwo', 'rodzicielstwo') są dookreślone wyrażeniami wskazującymi na ich szczególną ochronę rodziny, gwarantowaną przez państwo. Pomyślność osób należących do najbliższego otoczenia dziecka jest dobrem również dla niego samego, zatem aprobowanie ich dobrobytu jest jednoznaczne z uznaniem wartości dziecka.

Pozytywne wartościowanie dziecka wyraża się w Konstytucji również poprzez użycie rzeczowników: 'troska', 'opieka' i 'ochrona' w odniesieniu do nadanych mu praw. Wymienione nazwy wskazują na wysoką wartość przywilejów, do których się odnoszą (przykładowo: prawo do opieki, ochrona przed przemocą, opieka ze strony władz publicznych⁴⁰). Jednocześnie określenia te wskazują na dziecko będące podmiotem praw i podlegające ochronie.

Prowadzeniu analizy lingwistycznej konstytucyjnego pojęcia 'dziecko' towarzyszy świadomość przemian dokonanych w myśleniu o dzieciach i postępowaniu wobec nich, jakie można zaobserwować w kulturze europejskiej i polskiej. Obecnie bezwarunkowa wartość dzieci jest powszechnie uznana. Społeczne i prawne dowartościowanie najmłodszych odzwierciedla się nie tylko w nadaniu im obywatelskich uprawnień, lecz także w respektowaniu ich emocji, poglądów i chęci. Dzieci doczekały się wsparcia ze strony władz państwowych i instytucji społecznych. Ich los stał się przedmiotem troski, a im samym przypisano znaczące atrybuty: 'dobry', 'wartościowy', 'cenny'.

⁴⁰ Tamże, s. 50.

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński J., *Kanon aksjologiczny jako narzędzie tożsamości grupowej*, [w:] *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta (red.), Lublin 2014.
- Bartmiński J., *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] *Język w kręgu wartości*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2003.
- Biała-Walęciuk A., *Dziecko i jego prawa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999, vol. 24.
- Bielińska-Gardziel I., *Dziecko*, [w:] *Język – wartości – polityka*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2006
- Bleszyński J. J., Rodkiewicz-Ryżek A., *Ochrona praw dziecka w świetle standardów polskich i międzynarodowych*, „Pedagogia Christiana” 2012, nr 2.
- Buttler D., *Koncepcje pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny” 1967, nr 2.
- Deklaracja Praw Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów w 1924 roku (zwana Deklaracją Geneeską)*, UNICEF, <https://www.unicef.pl/Co-robimy/Prawa-dziecka/Akty-prawne>, [dostęp: 01.06.2015].
- Geneza praw dziecka, UNICEF, <http://www.unicef.pl/Co-robimy/Prawa-dziecka/Geneza-praw-dziecka> [dostęp: 01.06.2015].
- Gorlewska E., *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – wybór i klasyfikacja* (złożony do druku).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd. 3, oprac. M. Derletka, Warszawa 2012.
- Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 roku*, Rzecznik Praw Dziecka, <http://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka>, [dostęp: 05.06.2015].
- Korczak J., *Prawo dziecka do szacunku*, Warszawa 2012.
- Piotrowski R., *Powiązanie wartości społecznych i obywatelskich w Konstytucji RP*, Przegląd Socjalistyczny, www.przegląd-socjalistyczny.pl/debaty-redakcyjne/32-debata/414-powiazanie-wartosci-spoecznych-i-obywatelskich-w-konstytucji-rp, [dostęp: 05.06.2015]
- Prawo24, www.prawo24.pl/a/prawa-dziecka-w-konstytucji-rp, [dostęp: 01.06.2015].
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Puzynina J., *Słowo Norwida*, Wrocław 1990.
- Rousseau J. J., *Emil, czyli o wychowaniu*, tłum. E. Zieliński, Wrocław 1955.
- Słownik języka polskiego PWN*, oprac. L. Drabik i in., Warszawa 1996.
- Stawrowski Z., *Aksjologia i duch Konstytucji III RP*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 4.
- Stawrowski, Z., *Aksjologiczne podstawy konstytucji*, Rzecznik Praw Obywatelskich, www.rpo.gov.pl/pliki/12180269390.pdf, [dostęp: 01.06.2015].
- Szczepankowska I., *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 1, Białystok 2004.
- Ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka z dnia 6 stycznia 2000 r.*, Internetowy System Aktów Prawnych, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000060069>, [dostęp: 05.06.2015].
- Winczorek P., *Pięć lat Konstytucji*, „Res Publica Nowa” 2002, nr 3.
- Ziemiński Z., *Wartości konstytucyjne*, Warszawa 1993.